

7. Vývoj průmyslu na území Českých Budějovic od počátku 19. století do 80. let 20. století

Jiří Dvořák, Jan Kubeš

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Filozofická fakulta, Historický ústav, Na Mlýnské stoce 35, 370 01 České Budějovice, dvorak@ff.jcu.cz a Pedagogická fakulta, katedra geografie, Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, kubes@pf.jcu.cz

Klíčová slova: České Budějovice, vývoj průmyslu, průmyslová revoluce, tužkárny, smaltovny, pivovary, socialistická industrializace

Kapitola vznikla za finanční podpory GA ČR č. 409/04/1213. Příspěvek vznikl také s podporou grantového projektu MŠMT č. 1976/2009 – „Urbánní geografie a územní rozvoj měst a aglomerací...“.

7.1. ÚVOD

Kapitola se věnuje *geografickým, urbanistickým a dalším aspektům vývoje českobudějovického průmyslu od jeho počátku na přelomu 18. a 19. století, následujícím obdobím jeho vývoje, a to až do konce socialistického období*. Urbanistický a populační rozvoj Českých Budějovic, zvláště v období mezi lety 1850–1914, byl zásadně ovlivněn rozvojem českobudějovického průmyslu. Věnujeme se jednotlivým průmyslovým podnikům města, u kterých zmiňujeme jejich zakladatele, okolnosti založení, odvětví výroby, výrobní sortiment a potřebné suroviny, období existence a vývojové změny, územně rozvojové faktory a regiony odbytu jejich výrobků. Jednotlivá zjištění se také snažíme zobecnit na pozadí historicko-geografického vývoje města, jihočeského regionu a příslušných státních útvarů.

Vycházíme z archivních materiálů, z kvalitně připravených hesel o průmyslových podnicích v „Encyklopedii Českých Budějovic“ (Kopáček a kol., 2006; jejich autorem či spoluautorem byl především V. Vondra), z další literatury uvedené v seznamu literatury, z archivních statistik kvantitativně charakterizujících českobudějovický průmysl v několika časových řezech, z historických map a plánů Českých Budějovic a z rozhovorů s místními pamětníky a znalci dané problematiky.

Jednotlivé subkapitoly popisují charakteristické vývojové fáze průmyslu v Českých Budějovicích do roku 1989. Nejranější fázi odehrávající se v první polovině 19. století, ranou fázi mezi lety 1850–1879 (na obou se svou iniciativou podíleli hlavně podnikatelé německé národnosti z Rakouska a později také z Českých Budějovic), fázi rozvoje převážně českých akciových průmyslových podniků mezi lety 1880–1914, fázi první světové války, první republiky a druhé světové války (byla z hlediska rozvoje českobudějovického průmyslu stagnační) a fázi socialistickou, s poválečnou a socialistickou transformací a se socialistickým rozvojem českobudějovického průmyslu.

7.2. POČÁTKY ČESKOBUDĚJOVICÍHO PRŮMYSLU OD PŘELOMU 18. a 19. STOLETÍ DO POLOVINY 19. STOLETÍ

České Budějovice se v polovině 18. století stávají administrativním centrem jižní části

jižních Čech (vzniká Budějovický kraj), od roku 1785 existuje biskupství českobudějovické, zahrnující i západní Čechy (Bůžek a kol., 1996). Do města bylo také umístěno množství vojenských posádek. Funguje zde množství druhů řemesel a živností. Město zprostředkovává obchod mezi horním Podunajím a Čechami a mezi západními a jižními Čechami na jedné straně a Vídní na straně druhé. Postupně na sebe „strhává“ většinu obchodu se solí směřující z rakouské Solné komory do nitra Čech, stejně tak obchod se dřevem ze Šumavy a Novohradských hor plaveným po Malši a Vltavě dále na Prahu a do Saska. České Budějovice se začínají pomalu stavebně, územně a populačně rozrůstat. V roce 1750 měly asi 4100 obyvatel a přibližně 494 domů, v roce 1800 již asi 6000 obyvatel a 632 domů – Kubeš, 2009a. České Budějovice se na základě své vzrůstající velikosti, vzrůstajícího obslužného významu a na základě své centrální polohy postupně stávají hierarchicky nejvyšším střediskem obsluhy jihočeského prostoru.

Okolní jihočeský prostor je v té době ryze zemědělský. Vyskytují se zde hlavně malé vesnice a osady, měst je zde málo a jsou od sebe značně vzdálena. Šumavské a novohradské sklárství konce 18. a začátku 19. století nemělo na průmyslový rozvoj Českých Budějovic větší vliv, stejně tak krátkodobější výroby železa a litiny v nedalekých hutích Adolfov u Holubova (byla založena r. 1843 A. Lannou), Gabriela u Benešova nad Černou, či Josefov v Chlumu u Třeboně. Velké množství dřeva plaveného ve formě vorů a polen po Vltavě a Malši ze Šumavy a Novohradských hor přes České Budějovice dále po Vltavě se v Českých Budějovicích zpracovávalo jen málo (výjimkou byla zdejší výroba nákladních dřevěných lodí).

Těžba stříbra a dalších kovů v na dohled od Českých Budějovic ležícím Rudolfovském hornickém revíru slábla, neboť bohaté žíly již byly vytěženy, z hlubšího podzemí nebylo možné odčerpávat vodu a na trh se dostával levnější kov z jiných ložisek. V okolí Prahy, Plzně, Ostravy i Brna se na počátku 19. století našla ložiska černého uhlí, tolik důležitá pro ranou industrializaci. V okolí Českých Budějovic se na několika místech začal těžit pouze lignit (Čtyři Dvory, Kamenný Újezd, Mydlovary), úložné poměry a kvalita lignitu zde ovšem příznivé nebyly. Později byly na Lišovském prahu vytěženy dvě malé pánvičky antracitu. Určitou roli při vzniku českobudějovického průmyslu sehrála těžba grafitu na nedalekém Českokrumlovsku (Dvořák, 2006).

Předpokladem industrializace bylo také přivedení významných a kvalitních komunikací do města. K císařské Linecké silnici, vystavěné v letech 1772–1787 ve směru Linec – Freistadt – Kaplice – České Budějovice, přibyla Pražská silnice (1818–1823) a další rakouské státní silnice směřující na Strakonice, Třeboň a Trhové Sviny. Velkým pokrokem bylo vystavění koněspřežní železnice České Budějovice – Linec, první na evropském kontinentě, na níž byla doprava zboží v celé délce zahájena r. 1832 (již o pět let dříve byl na úseku před Českými Budějovicemi zahájen zkušební provoz). O čtyři roky později zde začala být též provozována doprava osob (Hajn, Brunner, 2007).

Předkové rodu Lannů přišli do Českých Budějovic z horního Rakouska někdy kolem roku 1730 a stali se loďmistry v loděnici nacházející se v českobudějovických Čtyřech Dvorech. Tu získalo v roce 1774, společně s právem přepravy soli po Vltavě, od státu do pronájmu schwarzenberské panství Hluboká. Po Vltavě se z Českých Budějovic na lodích a vorech přepravovala vedle soli také tuha a obilí. Roku 1828 se zde stal loďmistrem Adalbert Lanna, který pak českobudějovickou loděnici odkoupil roku 1832. Stavěl zde velké množství dřevěných lodí (až 400 lodí ročně). Později se stal významným průmyslovým a dopravním investorem a stavitelem působícím v celých Čechách. Adalbert Lanna koupil v roce 1837 na vltavském rameni u Litvínovic ležící starou soukenickou valchu a přestavěl

ji na pilu. O čtyři roky později k ní přibyla parketárna (působila do roku 1873). Její výrobky z dubového dřeva nacházely odbyt ve Vídni, v Linci, i v Praze.

Budějovičtí měšťané (např. J. Reuter, F. Scanzoni, A. Wunderlich a j.) zřídili první českobudějovický cukrovar blízko nákladové stanice koněspřežné železnice na Lineckém předměstí. Za kampaně zaměstnával až 160 dělníků, ale byl v činnosti jen v letech 1836–1846 (Kolektiv, 1848). Textilnímu průmyslu se v Českých Budějovicích nikdy moc nedařilo, i když v objektu „U zelené ratolesti“ byla r. 1837 založena přádelna vlny, která po několika letech zaměstnávala až 140 žen. Přestala pracovat kolem roku 1850. Podobně krátce ve městě existovala také firma Johann Gubisch, která od roku 1841 zhotovovala zboží ze lnu a bavlny (Kolektiv, 1848). Ve všech třech případech se jednalo spíše o manu-fakturní výrobu než o výrobu průmyslovou, využívající strojů.

Josef Hardtmuth založil ve Vídni továrnu na kameninu. Později zdejší výrobu rozšířil o výrobu tužek a barevných kříd, když vynalezl nový způsob výroby tuh z jílu, práškového grafitu, sazí a organického pojiva. Jeho syn Carl Hardtmuth se rozhodl přemístit tuto rodinnou továrnu do Českých Budějovic. V nově vybudované továrně vystavěné na jižním okraji tehdejšího města se začalo pracovat na podzim r. 1848. Nedaleko od Českých Budějovic se nalézal potřebný jíl (Borek), grafit (Českokrumlovsko), i dřevo na vypalování zboží a na tužky, ve městě byla dostupná levná pracovní síla a do města vedly významné a kvalitní komunikace (Vondra, 1979; Kolektiv, 1999).

V samém závěru první poloviny 19. století vznikají zárodky dalších dvou českobudějovických podniků – malé slévárny barevných kovů Stegmann (Kolektiv, 1999 a J. Stegmann č. 1049) a sirkárny Pollak, která byla do města rovněž přemístěna z Vídne. V druhé polovině 19. století se tato sirkárna vyvinula ve velký podnik zaměstnávající až 450 pracovníků, hlavně žen a dětí (Kolektiv, 1999). Začátkem 19. století působily v Českých Budějovicích dva měšťanské pivovary s předprůmyslovou technologií výroby nacházející se v jádru města. V roce 1847 byly zakoupeny rozsáhlé pozemky na Lineckém předměstí, kde byl zanedlouho (r. 1852) uveden do provozu nový měšťanský pivovar s průmyslovou technologií výroby (Šeda, 2006).

V nejranější etapě vývoje českobudějovického průmyslu se uplatnili podnikatelé rakouského původu a podnikatelé z Českých Budějovic německé národnosti. Zatímco v prvním případě tito podnikatelé většinou provozovali rodinné podniky (Hardtmuth, Lanna a Pollak), v druhém případě se uplatnilo také akciové podnikání. Události a výsledky revolučního roku 1848 přinesly další možnosti pro rozvoj průmyslu v Rakouské monarchii a tedy i pro rozvoj českobudějovického průmyslu. Průmyslové podniky monarchie mohly více využívat do města z okolního venkova přicházející pracovní sílu. Intenzivně se začal rozvíjet trh s průmyslovými výrobky v rámci celé monarchie. České Budějovice se stavebně, územně a populačně rozrůstají. V roce 1850 již mají asi 10500 obyvatel a asi 1000 domů (Kubeš, 2009a).

7.3. POSTUPNÝ ROZVOJ PRŮMYSLU V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH V 50.–70. LETECH 19. STOLETÍ

Od roku 1853 začal pracovat nový Měšťanský pivovar na Lineckém předměstí. Zaměstnával okolo 200 pracovníků. Akcie tohoto akciového podniku vlastnili hlavně českobudějovičtí měšťané německé národnosti. Tato skutečnost se pak uplatnila později, při soupeření s Českým akciovým pivovarem a také po druhé světové válce, když byl Měšťanský pivovar převeden do národní správy jako konfiskovaný německý majetek (v té době již menší část akcií vlastnili i Češi). Pivovar se postupně stal třetím největším v Čechách

a pivo začal exportovat i do okolních zemí, později také do USA. Hardtmuthova továrna se stále rozšiřovala. Postupně omezovala výrobu kameniny ve prospěch výroby tužek. Mezi lety 1872–1898 také vyráběla kachlová kamna a sporáky (Vondra, 1979).

Již dříve zmíněná sirkárna A. Pollaka, lokalizovaná do zrušeného cukrovaru na Lineckém předměstí, stále rozšiřovala výrobu. Podařilo se jí proniknout i na zahraniční trhy. Pak ale v konkurenci neobstála, dožívala a před koncem 19. století zanikla. V roce 1856 vznikla na Lineckém předměstí malá strojírna C. Fürsta a u začátku Novohradské silnice v roce 1859 tzv. „Cvočkárna“ – menší podnik založený A. Strnadelem, vyrábějící hřebíky a dráty. Tento podnik zaměstnával až 190 dělníků a postupně měnil majitele. K osvětlení ulic větších měst byly zpočátku používány plynové lampy napojené na potrubí vedoucí z plynáren vyrábějících svítiplyn z uhlí. Plynové osvětlení a plynárna vznikly i v Českých Budějovicích (roku 1868), plynárna byla vybudována východně od právě v té době vznikajícího českobudějovického nádraží. Do plynárny byla vedena první českobudějovická železniční vlečka sloužící k přísunu potřebného uhlí.

České Budějovice sice měly od roku 1828, resp. 1832, koňskou železnici, ale od druhé poloviny 19. století se evropská města začala průmyslově, stavebně a populačně rozvíjet v závislosti na parostrojní železnici – v závislosti na včasnosti jejího přivedení do města a v závislosti na významnosti polohy města v síti parostrojních železnic. Velmi rychle jsou z nově vznikajících městských nádraží do blízkého okolí rozvedeny železniční vlečky, dodávající do průmyslových podniků suroviny a zprostředkovávající odvoz průmyslových výrobků. Tyto železniční vlečky pak přitahují další průmyslové podniky, jejichž shluky pak vytvářejí průmyslové zóny města.

Do Českých Budějovic byla parostrojní železnice přivedena poměrně brzy – v roce 1868 od Plzně. V roce 1870 bylo možné dojet z Českých Budějovic do Vídně. Koňská železnice byla nákladně přestavěna pro potřeby parostrojní železnice v roce 1873 (směr České Budějovice – Linec). Rok poté, v roce 1874, bylo možné dojet vlakem do Prahy, když byla vybudována trať České Budějovice – Veselí nad Lužnicí (zde již od roku 1871 jezdily vlaky na trase Praha – Tábor – Gmünd – Vídeň). Místní železniční trať vycházející z Českých Budějovic do Českého Krumlova a dále do Kájova byla vystavěna v roce 1891. Potřebné přímé železniční spojení s Třeboní a s Jindřichovým Hradcem se nepodařilo realizovat, také z důvodu obtížného vedení železnice přes Lišovský práh. Vnitřní řešení českobudějovického nádraží se dále vyvíjelo (postupně vznikly tři podoby odbavovací budovy železničního nádraží, v roce 1905 vznikla „nadúroveň“ osobního nádraží, postupně se rozšířilo seřazovací nádraží a depa). Železnice přebrala větší část přepravy dřeva a dalších nákladů plavených dříve po Vltavě. Tím se vltavská plavba dostává do krize. S rozvojem železnice v Českých Budějovicích a jejich okolí souvisí i vznik „Impregnárky“ Quida Rutgerse v Pětidomí (Suchém Vrbném) v r. 1874 dodávající železnici pražce a sloupy.

V rámci českobudějovického regionu železnice umožňovala každodenní dojíždění dělníků bydlících ve venkovských sídlech u železnice do průmyslových podniků Českých Budějovic a dojíždění dalších venkovských obyvatel za službami lokalizovanými v Českých Budějovicích. Širší zázemí Českých Budějovic bylo české a tak tato skutečnost, spolu se stěhováním českého obyvatelstva do Českých Budějovic (hlavně dělníků a živnostníků), posilovaly český živel ve městě. V roce 1880 měly České Budějovice téměř 24 tisíc obyvatel (Kubeš, 2009a; většina z nich již bydlela na tehdejších předměstích). Při Sčítání v roce 1880 se počet Čechů a Němců bydlících v tehdejších Českých Budějovicích vyrovnal, přičemž z hlediska „obcovací řeči“ již začala převažovat čeština (Honner, Grulich, 2006).

Českobudějovické potravinářství získalo v roce 1869 další významný podnik – výrobu octa, likérů, cukrovinek a později i čokolády Fürth a syn. Podnik měl zpočátku asi 140 zaměstnanců, po vystavení nové tovární budovy na Vídeňském předměstí v roce 1892 až 350 zaměstnanců (Kolektiv, 1999). Také zpracování tabáku spadá do potravinářského průmyslu. Ke zvýšení zaměstnanosti v Českých Budějovicích v době hospodářské krize v 70. letech 19. století významně přispělo zřízení státní tabákové továrny („tabáčky“) na Vídeňském předměstí v roce 1872. Vyráběla doutníky a později především cigarety. Byla velkým zaměstnavatelem, v roce 1913 v ní pracovalo přes 1600 zaměstnanců. Ti měli vůdčí roli v tehdejší českobudějovickém dělnickém hnutí (Vondra, 1984). Zdejší tabáková výroba byla zrušena až v roce 1966. Budovy „tabáčky“ jsou dnes zakomponovány do podniku Gama.

V rozrůstajících se Českých Budějovicích působilo mnoho truhláren. Asi 4–5 větších truhlářských podniků s více než 20 zaměstnanci vyrábělo lišty, rámy, okna, dveře, parkety, nábytek, bedny, sudy a podobné zboží poloprůmyslovým způsobem. Potřebná surovina – dřevo – byla v Českých Budějovicích dobře dostupná. Tyto podniky měly velmi proměnlivou velikost a většinou kratší dobu existence. Českobudějovická zvonařská rodina Pernerů odlévala ve městě bronzové zvony už od roku 1772. Ve třetí čtvrtině 19. století pracovalo v jejich Zvonárně umístěné na okraji Suchého Vrbného až 20 pracovníků.

7.4. SILNÝ ROZVOJ PRŮMYSLU V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH V LETECH 1880–1914 PODPOROVANÝ ČESKO-NĚMECKÝM SOUPEŘENÍM

České Budějovice mají v roce 1880 necelých 24 tisíc obyvatel, v roce 1890 přes 28 tisíc obyvatel, v roce 1900 téměř 40 tisíc obyvatel a v roce 1910 již přes 50 tisíc obyvatel (Kubeš, 2009a; geograficky – souvislou zástavbou vymezené město). Po roce 1880 se dále rozšiřují původní českobudějovická předměstí (Pražské, Vídeňské a Linecké) a začínají vznikat nová předměstí ze sídel ležících v blízkosti Českých Budějovic (Kněžské Dvory, Suché Vrbné, Mladé, Rožnov a Čtyři Dvory) – ta si ovšem stále uchovávají svou administrativní samostatnost. Do města se stěhují další obyvatelé, většinou z českého zázemí města. Před první světovou válkou je ve městě již asi dvakrát více obyvatelstva české národnosti než obyvatelstva národnosti německé. Posílili čeští živnostníci, významně se rozšířily možnosti základního i vyššího vzdělávání v českém jazyce, rozšiřuje se český spolkový život.

Na obchodní a průmyslové podnikání českobudějovických Čechů měla silný podpůrný vliv Obchodní a živnostenská komora, fungující v Českých Budějovicích mezi lety 1850 až 1948. K ochraně českých podnikatelů vznikla v roce 1882 Beseda řemeslnicko-živnostenská v čele s JUDr. Augustem Zátkou. Pod obratným vedením dvou hlavních protagonistů českého podnikání v Českých Budějovicích – JUDr. Augusta Zátky (1847–1935) a JUDr. Františka Hromady (1857–1934), kteří často stáli v čele správních rad nově vytvářených českobudějovických českých akciových podniků, vzniklo ve městě množství nových průmyslových podniků. Protože v „českém táboře“ zatím nebylo mnoho kapitálově silných jedinců, vznikaly tyto podniky většinou právě jako akciové společnosti. Na těchto aktivitách se podílelo i nově se koncipující české bankovníctví – např. Záložna v Českých Budějovicích.

V Českých Budějovicích bylo v této době možné zaznamenat zajímavý jev – mnohé nové české průmyslové podniky kopírovaly zaměření, výrobní postupy a výrobní sortiment podniků německých. Ve městě najednou fungovaly až čtyři průmyslové podniky stejného zaměření (jedny české, druhé německé) – např. smaltovny, sirkárny, cukrovary, pivovary. Tyto podniky si vzájemně přetahovaly zapracované dělníky, techniky a vývojáře, a soupeřily

o trhy. To se pak přenášelo do česko - německého nacionálního soupeření v Českých Budějovicích. Ve svém výsledku toto soupeření významně přispělo k silnému rozvoji českobudějovického průmyslu a celého města v období na přelomu 19. a 20. století.

Na přelomu 60. a 70. let 19. století velmi dobře prosperovaly české cukrovary lokalizované v Polabí a v Pomoraví. Tyto úspěchy inspirovaly v roce 1872 budějovické Čechy k založení akciového strojního cukrovaru nedaleko Novohradské silnice a lokomotivního depa. Nepříznivé podmínky pro pěstování cukrové řepy v okolí, špatná organizace a řízení podniku, nesplacené pořizovací náklady a snadný dovoz cukru odjinud způsobily, že cukrovar skončil svou výrobu po jedné kampani. Později ho koupil a provozoval J. A. Schwarzenberg, ale ani jemu se toto podnikání příliš nedařilo. Cukrovar zaměstnával v kampani až 253 pracovníků. Přestal vyrábět v roce 1910 (Vondra, 1980b).

Plzeňští směnáři Fürth a Gellert začali od r. 1871 u Vltavy nedaleko Rožnova a Lineckého a Krumlovského předměstí provozovat papírnu na výrobu lepenky (Gellert a spol. č. 1122). Podnikání se dařilo. Několikrát zmodernizovaná papírna funguje a prosperuje dodnes. Bratři Dobroslav a Vlastimil Zátkové rozvíjeli svůj strojní mlýn a těstárnu (založena r. 1885) nedaleko Českých Budějovic – v Boršově nad Vltavou. O dva roky dříve založili na Lineckém předměstí Českých Budějovic větší pekárnu a výrobu sodové vody. K podpoře českého podnikání bylo v roce 1886 v Českých Budějovicích založeno také Obchodní a průmyslové družstvo. Z jeho popudu vznikla v roce 1892 ve Čtyřech Dvorech továrna na výrobu umělých hnojiv (superfosfátu) a dalších chemikálií. Toto průmyslové podnikání však příliš neprosperovalo a tak byla továrna v roce 1899 prodána podnikatelům z Kolína (měli v Kolíně podobnou továrnu). V roce 1933 tato chemička zanikla.

Českobudějovickým specifikem byly podniky vyrábějící smaltované nádobí a další spotřební výrobky potažené smaltem. První českobudějovická továrna na smaltované zboží – Česká smaltovna, později smaltovna Sfinx (První českobudějovická smaltovna č. 1051), byla založena roku 1894 nedaleko nádraží a Rudolfovské silnice. Roku 1911 se stala akciovou společností s převážně českými akcionáři. V roce 1913 v ní pracovalo 650 zaměstnanců (Vondra, 2006c). Konkurenční smaltovna Bohemia (Bohemia č. 1052) byla založena ve stejném roce (1894) v Novém Vrátně německým obchodníkem Steinerem. V roce 1913 v ní pracovalo až 300 zaměstnanců. Mezi nimi, u Rudolfovské silnice, vznikla zanedlouho (r. 1896) další smaltovna – smaltovna Westen (Jihočeská smaltovna a lisovna F. Westen č. 1050). Pracovalo v ní až 320 zaměstnanců. Čtvrtá českobudějovická smaltovna – smaltovna Vulkán – působila od roku 1904 nedaleko Novohradské silnice. Před první světovou válkou zaměstnávaly českobudějovické smaltovny asi 1500 pracovníků. Českobudějovické smaltované nádobí odebíralo celé Rakousko-Uhersko a další evropské státy.

Největším úspěchem českobudějovického českého podnikání bylo zprovoznění Českého akciového pivovaru u Kněžských Dvorů v roce 1895. Moderní strojní pivovar zpočátku zaměstnával asi 230 pracovníků (Hajn, 2006). Předsedou správní rady pivovaru se stal JUDr. František Hromada. Český akciový pivovar zpočátku soupeřil s německým Měšťanským pivovarem. Českobudějovičtí Češi pili pivo Českého akciového pivovaru, českobudějovičtí Němci pili pivo Měšťanského pivovaru. Český akciový pivovar toto soutěžení ještě před 1. světovou válkou vyhrál – měl vyšší produkci, vyšší export a podle dobových svědectví i o něco kvalitnější pivo. V Českých Budějovicích existovalo množství řeznických živností. Tak jako v mnoha dalších rozrůstajících se městech bylo i v Českých Budějovicích potřeba zabezpečit hygienu porážení zvířat a masné produkce. Město proto nechalo v roce 1895 nedaleko Českého akciového pivovaru vystavět Městská jatka.

Tabulka 1. Průmyslové podniky (závody) Českých Budějovic mezi lety 1800–1989

Název podniku (závodu) a jeho zaměření	Lokace	Existence	Maximum zaměstnanců (rok)	Zaměst. (1987)
<i>Hutnický průmysl</i>				
Zvonárna Perner - odlévání zvonů	Suché Vrbné	1772-1949	20 (1885)	–
Stegmann - odlitky z barevných kovů	Linecké před.	1847-1948	60 (?)	–
„Cvočkárna“ Strnadel - dráty, hřebíky	Novohradská	1859-1945	60-90 (?)	–
Šroubárna v Č. B. - hřebíky, šrouby	Novohradská	1909-1953	200 (1930?)	–
Slévárna Škoda v Č. B. - odlitky z ocele	Nové Vráto	1964+	1807 (1987)	1807
<i>Energetický průmysl</i>				
Parní elektrárna a teplárna v Č. B.	Novohradská	1909, 1948+	344 (2004)	311
<i>Chemický průmysl</i>				
Sírkárna Pollak	Linecké před.	1848-1896	449 (1872)	–
Plynárna v Č. B. - výroba svítíplynu	Suché Vrbné	1868-1970	48 (1928)	–
„Impregnýrka“ Q. Rutgers - pražce, sloupy	Suché Vrbné	1874-?	110 (1910)	–
Papírna Gellert - výroba lepenky a kartonů	Rožnov	1881+	645 (1977)	622
„Chemička“ - výroba umělých hnojiv	Čtyři Dvory	1892-1933	?	–
Sírkárna - česká	Rudolfovská	1908-1933	350 (1935)	–
Dehtochema - výroba dehtové lepenky	Suché Vrbné	soc. období	59 (1987)	59
<i>Průmysl stavebních hmot</i>				
Cihelna Suché Vrbné - strojní výroba cihel	Suché Vrbné	1952-asi1995	54 (1977)	33
<i>Dřevozpracující průmysl</i>				
Lannova loděnice - dřevěné lodě	Čtyři Dvory	1773,1832-1890	80 (1862)	–
Lannova pila a parketárna - řezivo, parkety	Litvínovice	1841-1915	160 (1841)	–
Nábytek Primavera	Pražské před.	1. republika	90 (?)	–
Jaroslav Zmrzlý - dřevěné podpatky	Pražské před.	1920-1945	180 (1930)	–
Pila Vráto - řezivo	Nové Vráto	1953+	56 (1987)	56
Jitona Soběslav v Č. B. - nábytek	Pražské před.	soc. období	122 (1987)	122
<i>Potravinářský průmysl</i>				
Cukrovar - společenský	Linecké před.	1836-1848?	160 (1844)	–
Cukrovar Josef Reuter	České Vrbné	1837-1842	30 (1837)	–
Měšťanský pivovar, Pivovar Samson	Linecké před.	1852+	?	137
V. Fürth a syn - ocet, cukrovinky	Vídeňské před.	1869,1892-1945	350 (1892)	–
Cukrovar A. Schwarzenberg	Novohradská	1873-1910	253 (1890)	–
Tabáková továrna - doutníky, cigarety	Vídeňské před.	1872,1876-1966	1620 (1913)	–
Zátkova pekárna a sodovkárna	Linecké před.	1885-2000?	61 (1987)	61
Jatka v Č. B.	Pražská	1895+	397 (1977)	184
Merkur - cukrovinky a čokoláda	Vídeňské před.	1895,1912-1958	342 (1927)	–
Český akc. pivovar, Budějovický Budvar	Pražská	1895+	652 (2005)	300
Rekord v Č. B. - lihoviny a nápoje	Suché Vrbné	1938-2000	58 (1987)	58
Jihočeské mlékárny v Č. B.	Rudolfovská	1949+	306 (2004)	278
Rybena - zpracování mořských ryb	Rudolfovská	1952-2002	74 (1977)	?
Pekárna Suché Vrbné - velkopekárna	Suché Vrbné	1960+	280 (1997)	104
Drůbežářské závody - zpracovna vajec	Suché Vrbné	1963+	126 (1977)	119
<i>Textilní průmysl</i>				
Prádelna vlny	Pražské před.	1837-1850	150 (?)	–
Otavan Třeboň v Č. B. - oděvy	Pražské před.	1953-2000?	219 (1987)	219
<i>Strojírenský a elektrotechnický průmysl</i>				
Strojárna C. Fürst - odlitky, součástky	Linecké před.	1856,1882+	100 (1890?)	?
Strojárna a slévárna Škrlandt, Union, Motor	K.D.,Nov.,L.p.	1887,1899+	2350 (1977)	2010
Liechtbau - součástky k voj. letadlům	Rudolfovská	1942-1945	?	–

Igla, Akra - výroba jehel, kovové sponky	Rudolfovská	1947-1992	1362 (1988)	1305
Energetické strojírny - silnoproudé souč.	Novohradská	1952+	450 (2003)	389
Tesla Karlín v Č. B. - elektronické souč.	Vídeňské před.	1958+	1143 (1987)	1143
Sigma Brno v Č. B. - čistírny odpad. vod	Rudolfovská	soc. období	141 (1978)	141
<i>Rozmanitý spotřební průmysl</i>				
Koh-i-noor Hardtmuth - porcelán, tužky	Linecké před.	1848+	1510 (1914)	1105
Česká smaltovna, Sfinx - smalt. nádobí	Rudolfovská	1894+	1063 (1990)	766
Smaltovna Bohemia - smaltované nádobí	Nové Vráto	1894+	250 (1913)	348
Smaltovna Westen - smaltované nádobí	Rudolfovská	1895-1960	320 (1914)	–
Národní podnik - tužkárna	Pražské před.	1895-1948	130 (1. rep)	–
Smaltovna Vulkán - smaltované nádobí	Novohradská	1904-1930	300 (?)	–
Tužkárna Ripet - tužky a plnicí pera	Rudolfovská	1914, 1920-1948	?	–
Grafo - křídly, tužky, versatilky	Rudolfovská	1920-1948+	300 (soc.o.)	633
Gama - kanc. potřeby, plasty, obaly	Vídeňské před.	1966+	1530 (2005)	566
<i>Polygrafický průmysl</i>				
Štítkárna - výroba štítků a etiket	Vídeňské před.	1847, 1950+	300 (50.l.)	260
Tiskárna - rotační velkotiskárna	Suché Vrbné	1962+	60 (2005)	?

Zdroj: Hajn (2006), Kolektiv (1999), Mareš (1976), Vondra (1963, 1979, 1980a,b, 1986, 2006a,b,c), Vondra, Kopáček (2006a,b), Vondruška, ed. (1938), Šeda (2006), statistiky Federálního statistického úřadu, mapy a plány – Plán Královského Horního Města Česk. Budějovic Josef Pfeffermann z r. 1900, Plán Českých Budějovic S. Matyáše a A. Moučky z roku 1920, základní mapy.

Poznámky: Nebylo možné uvádět plné názvy průmyslových podniků, ty se navíc často proměňovaly. Uvádíme proto zkrácené a rozpoznatelné názvy průmyslových podniků a závodů. Údaje o maximálním počtu zaměstnanců jsou pouze orientační, dosažitelné v literatuře a statistikách. Počet zaměstnanců v roce 1987 je získán z tehdejší statistiky Federálního statistického úřadu. V tomto počtu nejsou zahrnuti pracovníci samostatně vykazovaných ředitelství krajských podniků a pomocné a malé odloučené provozy. Do tabulky jsme nezahrnuli malé, krátce existující a stroji málo vybavené podniky, které zpravidla provozovaly truhlářskou výrobu, výrobu stavebních materiálů, výrobu oděvů, pekárenskou výrobu, tiskařskou výrobu. Strojírenský Motor působil v socialistickém období na třech místech – v Kněžských Dvorech, u Novohradské silnice a na Lineckém předměstí. Do podniku Koh-i-noor Hardtmuth byly v socialistickém období zahrnuty i podniky (závody) Grafo a Gama – ty v tomto období vykazujeme zvlášť. Podobně v socialistickém období vykazujeme zvlášť vlastní Smaltovnu Sfinx a areál Sfinxu v Novém Vráte (bývalá smaltovna Bohemia).

Německá Hardtmuthova tužkárna dobře prosperovala. Od 90. let 19. století se proto v Českých Budějovicích zakládaly i další tužkárny – česká tužkárna Národní podnik (1895) a tužkárna a výroba plnicích per Ripet (1914). Pollakova sirkárna skončila svou výrobu v roce 1896. V jejím areálu na Lineckém předměstí pak od roku 1902 začala sirky vyrábět sirkárna Roth. Čeští podnikatelé v roce 1908 založili u Novohradské silnice Českou sirkárnu. Zprvu se jí dařilo, měla až 350 zaměstnanců, ale za první republiky zanikla.

Roku 1909 byla z podnětu JUDr. Františka Hromady a Leopolda Hájíčka u Novohradské silnice vystavěna Továrna na železné zboží, akciová společnost, lidově nazývaná „šroubárna“. V roce 1930 v ní pracovalo asi 200 zaměstnanců (maximum). Zůstala menším podnikem hutnické druhovýroby. Strojárna Julia Škrlandta, založená již v roce 1887, byla v roce 1899 přemístěna do Kněžských Dvorů jako První jihočeská továrna na stroje a stavbu mlýnů. Od roku 1911 nesla název Union. Byla zde také slévárna. Tato strojárna měnila svůj název, vlastnickou strukturu, i výrobní program. V socialistickém období se stala zárodkem většího strojírenského podniku s názvem Motor (Vondra, Kopáček, 2006b).

Potřeba elektrické energie narůstala. Malé vodní a parní elektrárny již nestačily zásobovat českobudějovické průmyslové a další podniky, českobudějovické domácnosti a rozšiřující se elektrické osvětlení Českých Budějovicích. V roce 1909 byla proto na rozhraní

Vídeňského předměstí a Novohradské silnice zřízena městská parní elektrárna. Spalovala uhlí ze západních Čech a až za socialismu byla rozšířena o teplárenský provoz. Již zmíněný podnik V. Fürtha, vyrábějící cukrovinky, získal v roce 1895, resp. v roce 1912 (nová budova), konkurenci v podniku Merkur (Merkur č. 1031). Tento podnik byl lokalizován také na Vídeňském předměstí a vyráběl cukrovinky a čokoládu. Pracoval až do roku 1958.

V Českých Budějovicích vznikla mezi lety 1880–1911 řada nových průmyslových podniků. Šlo o podniky menší a střední velikosti. Rozvinul se zde především lehký spotřební průmysl, ovšem nikoliv průmysl textilní. Význačná byla zejména výroba tužek, smaltovaného nádobí, piva, také tabákových výrobků a sirek. Malý význam mělo českobudějovické strojírenství a hutnictví. Některé průmyslové podniky existovaly krátkou dobu (cukrovary, průmyslové truhlářské a nábytkářské podniky, i menší strojírny). Akcie českobudějovických průmyslových podniků byly obchodovány, kupovali je jak českobudějovičtí Němci, tak českobudějovičtí Češi, i investoři odjinud. Před začátkem první světové války již nebylo vlastnictví českobudějovických průmyslových podniků tolik národnostně vyhraněné jako v 80. a 90. letech 19. století.

V Českých Budějovicích se postupně vytvořily rozsáhlejší průmyslové a průmyslově obslužné zóny – zóna podél Novohradské silnice (mezi Vídeňským předměstím, lokomotivním depem a Mladým), před ní zóna na jihovýchodním okraji Vídeňského předměstí, zóna podél Rudolfovské silnice od nádraží do Nového Vrát, zóna v Pětidomí (okraj Suchého Vrbného) a zóna podél Pražské silnice od tehdejší Plzeňské dráhy ke Kněžským Dvorům. I v současné době je většina českobudějovického průmyslu lokalizovaného především zde. V okolí těchto zón se postupně rozrostla průmyslově-obslužná, obytná a smíšená zástavba nových předměstí Českých Budějovic.

7.5. STAGNACE PRŮMYSLU V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH V LETECH 1914–1945

Nemáme potřebné informace ke zhodnocení situace českobudějovického průmyslu v období první světové války. Lze předpokládat, že hlavně strojírny (Union) byly zapojeny do výroby pro rakousko-uherskou armádu. Trhy v zámoří, Rusku a v severozápadní a jižní Evropě byly mezi lety 1914–1918 pro vývoz českobudějovických průmyslových výrobků nedostupné (dříve tam směřoval hlavně vývoz piva, nádobí a tužek). Došlo k omezení domácí spotřeby. Mnoho kvalifikovaných pracovníků bylo odvedeno do armády. Existovaly problémy s financováním výroby. Vše se odrazilo ve výrazném poklesu zdejší průmyslové výroby a zaměstnanosti.

Odbytové problémy nastaly i po válce, kdy vzniká Československo. Export do Rakouska, Maďarska, Polska i do balkánských států, které dříve tvořily Rakousko-Uherskou monarchii, začaly omezovat celní bariéry a konkurence. Jižní Čechy se staly okrajovým územím nově vzniklého státu. Hospodářské zaostávání jižních Čech proto pokračovalo a to mělo nepříznivý vývoj i na České Budějovice. Německá menšina ve městě se zmenšila na 7 tisíc osob, českobudějovičtí Němci do značné míry rezignovali na hospodářský rozvoj města. Projevilo se také nevhodné zaměření českobudějovického průmyslu, ve kterém byly jen málo zastoupeny tehdy rozvojové podniky strojírenského a chemického průmyslu.

České Budějovice stagnovaly také populačně. V roce 1910 měly v administrativním vymezení 44,5 tisíce obyvatel (v geografickém vymezení 50,7 tisíce), v roce 1921 v administrativním vymezení jen 44,0 tisíce obyvatel a v roce 1930 jen 43,8 tisíce obyvatel (Kubeš,

Švec, 2009). Rozrůstaly se ovšem plošně a v menší míře vlastně i populačně výstavbou nových rodinných domů na nových, ale ještě administrativně samostatných předměstích (v roce 1930 měly v geografickém vymezení asi 59,8 tisíce obyvatel – Kubeš, Švec, 2009).

Velká hospodářská krize na přelomu 20. a 30. let dopadla i na českobudějovický průmysl. Postupně zanikly českobudějovické sirkárny, v roce 1930 zanikla smaltovna Vulkán, v roce 1933 svou výrobu ukončila chemička ve Čtyřech Dvorech. V roce 1920 vznikla tužkárna Grafo vyrábějící tužky a crayony (Grafo č. 889). Zajímavou novou výrobou byla továrna na podpatky Jaroslav Zmrzlý – působila v letech 1920–1945 na Pražském předměstí, kde zaměstnávala až 180 pracovníků (Vondra, 2006a). Po velké hospodářské krizi se začalo znovu dařit strojírně Union (vyráběla stroje pro pivovary, cukrovary, i turbíny – Union č. 1026) a Českému akciovému pivovaru (po roce 1936 změnil svůj název na Budvar), který se uplatňoval především na zahraničních trzích. Tužkařská výroba stagnovala, stejně tak výroba smaltovaného nádobí (podnikatelé těchto výrob se snažili, ne příliš úspěšně, vytvořit dceřinné podniky v zahraničí, hlavně na Balkáně) a tabákových výrobků. Po dokončení úprav Vltavy byly na českobudějovických jezích vybudovány tři menší hydroelektrárny.

V březnu 1939 se České Budějovice stávají součástí Protektorátu Čechy a Morava. Podniky židovských majitelů byly tzv. arizací majitelům odebrány (Gellertova papírna, Ullmanova smaltovna – smaltovna Bohemia, bývalá „cvočkárna“ Antonína Strnadela). Dokonce i Budvar se dostal pod nacistickou správu. Řada českobudějovických podniků byla plně či částečně nuceně přeorientována na výrobu pro potřeby německé armády (například Union, částečně i Koh-i-noor Hardtmuth, papírna nebo smaltovny). Ve zrušené sirkárně v Novém Vráťě začal působit podnik Leichtbau a ve Fürstově strojírně na Lineckém předměstí podnik Friedrich Beckhoff – oba vyráběly součástky k vojenským letadlům. V březnu 1945 byly americkým bombardováním silně zasaženy průmyslové podniky nacházející se na Vídeňském předměstí a také českobudějovické nádraží (Zábranský, Šliha, 2006).

7.6. TRANSFORMACE A ROZVOJ ČESKOBUDĚJOVICKÉHO PRŮMYSLU V SOCIALISTICKÉM OBDOBÍ

Vývoj českobudějovického průmyslu mezi lety 1945–1989 můžeme rozčlenit do několika dílčích fází. Fáze obnovy a transformace průmyslu na civilní výrobu probíhala do roku 1948. Bylo třeba obnovit civilní výrobní sortiment, v konfiskovaných podnicích se zavedenou národní správou a ve znárodněných podnicích bylo třeba vytvořit nové organizační struktury, bylo třeba najít náhradu za německé managery a výrobní specialisty, problémem bylo zásobování surovinami, polotovary, energiemi, bylo třeba změnit vývozní orientaci, neboť „velkoněmecký trh“ přestal existovat.

V roce 1948 jsou komunistickým režimem znárodněny zbylé průmyslové podniky. Na přelomu 40. a 50. let dochází ke slučování podobně zaměřených průmyslových podniků lokalizovaných ve městě do národních podniků. Státní plánovací komise rozhoduje o rušení některých průmyslových podniků (malé, zastaralé a nevýkonné podniky, zvláště pokud jejich výrobní sortiment mohly zajistit jiné podniky jinde v republice), o zaměření a velikosti výroby zachovalých průmyslových podniků, o jejich tržní orientaci, o kooperaci s jinými podniky, o jejich modernizaci a o výstavbě nových průmyslových podniků.

Strojírenská výroba a s ní spojená malá slévárenská výroba byla v roce 1948 sloučena do podniku Motor Union, národní podnik (později Motor Jikov, Motor). Vznikly dva hlavní

areály tohoto podniku – areál v Kněžských Dvorech zahrnující původní strojírna Union a slévárnu a dále areál v Křížkově ulici u Novohradské silnice zahrnující bývalou Šroubárnu, zrušenou smaltovnu Vulkán a nové provozy. Součástí podniku se v roce 1949 stala také strojírna na Lineckém předměstí (dřívější Fürstova strojírna). Výrobní sortiment byl různorodý a měnil se. Vyráběly se motory, karburátory, mopedy, stroje, hydraulika, odlitky z litiny a barevných kovů... (Vondra, 2006a; Vondra, Kopáček, 2006b).

Také výroba tužek a dalších kancelářských potřeb byla v roce 1948 v Českých Budějovicích spojena vytvořením národního podniku Koh-i-noor Hardtmuth. Podnik zahrnoval původní tovární budovy na Lineckém předměstí, další tužkárny podél Rudolfovské silnice, později také závody v dalších městech jižních Čech, od roku 1966 také závod Gama, vyrábějící kancelářské potřeby a plasty, lokalizovaný do objektu bývalé Tabákové továrny. Podnik Koh-i-noor Hardtmuth postupně vyřešil zahraniční známkoprávní spory a vedle působnosti na domácím trhu dodával tužky, pastelky, pera, fixy, křídly, pravítka a další kancelářské výrobky na trh zemí RVHP (Rady vzájemné hospodářské pomoci sdružující socialistické státy) i do dalších zemí (Vondra, Kopáček, 2006a, Vondra, 2006a).

Tři českobudějovické smaltovny se v roce 1953 propojily do národního podniku Sfinx. V areálu bývalé smaltovny Westen byla v roce 1960 zrušena výroba. Zbylé dva závody této smaltovny byly modernizovány. Sfinx se v 80. letech stal největším evropským výrobcem nádobí. Českobudějovické nádobí se vyváželo hlavně do socialistických zemí RVHP a do rozvojových zemí (Vondra, 2006c). V současnosti je tato specifická českobudějovická výroba výrazně utlumena.

V roce 1948 vznikly Jihočeské pivovary, národní podnik, zahrnující vedle dvou českobudějovických pivovarů (Měšťanského pivovaru a Budějovického Budvaru) také další pivovary nacházející se v jižních Čechách. Budějovický Budvar byl preferován, protože export jeho piva do rozvinutých zemí přinášel státu potřebné devizové prostředky. V roce 1966 proběhla jeho generální rekonstrukce. Ta umožnila zvýšit roční výrobu z 300 tisíc hl na 650 tisíc hl. Z Budějovického Budvaru se stal exportní pivovar, Měšťanský pivovar (nově Pivovar Samson) zásoboval region Českých Budějovic.

Jak jsme již uvedli, centrální plánovací komise socialistického Československa postupně územně přeorganizovala českobudějovickou průmyslovou výrobu. V roce 1958 byla v Českých Budějovicích zrušena výroba cukrovinek (Merkur). V roce 1966 ukončila ve městě svou takřka stoletou výrobu Tabáková továrna. Napojením na dálkový plynovod došlo v roce 1970 ke zrušení českobudějovické plynárny. V Českých Budějovicích jsou naopak zřizovány závody a podniky potravinářského průmyslu – Rybena na Rudolfovské silnici (zpracování mořských ryb), Rekord (provozovny na více místech, výroba lihovin a nápojů), mlékárna a sýrárna Jihočeských mlékáren u Rudolfovské silnice v roce 1949, velkopekárna v Suchém Vrbném jako závod Jihočeských pekáren v roce 1960. V areálu bývalé Fürthovy továrny na cukrovinky poničené náletem amerického letectva vzniká v roce 1945–1950 nová Štítkárna (následně se stává součástí Sfinxu). V areálu bývalého podniku na cukrovinky Merkur vznikají roku 1958 budovy závodu Tesla. Tento závod spadl pod podnik Tesla Karlín (v Praze). Asi 1000 zaměstnanců začalo v Českých Budějovicích vyrábět elektrosoučástky a telefonní ústředny.

Významně se rozšiřuje teplárenská výroba v elektrárně a teplárně u Novohradské silnice. Nejprve jsou teplo a pára dodávány do českobudějovických průmyslových podniků, později také do veřejných budov a hlavně do vznikajících panelových sídlišť (Vondra, 2006b). V roce 1974 byl uveden do provozu v té době ojedinělý parovod o délce 15,3 km

vedoucí do Českých Budějovic z bývalé tepelné elektrárny v Mydlovarech u Zlivi přestavěné na teplárnu. V roce 1989 byla zprovozněna další českobudějovická teplárna v Novém Vrátě. V návaznosti na teplárnu a elektrárnu u Novohradské silnice se od roku 1952 rozvíjejí Energetické strojírný vyrábějící ocelové stožáry a silnoproudé elektrosoučástky.

V roce 1947 byla do bývalé sirkárny v Novém Vrátě umístěna výroba jehel (byla sem přemístěna z pohraničí). Vznikla tak Iгла (Iгла Akra), národní podnik. V roce 1963 zde byly vystavěny nové provozní budovy. Zvláště v 80. letech se tomuto podniku dařilo exportně – jehly, kovové sponky a další podobné výrobky vyvážel do 116 států. Iгла byla jedním z největších zaměstnavatelů ve městě – pracovalo v ní kolem 1300 zaměstnanců (Kolektiv, 1999). Úspěšným podnikem byla také českobudějovická papírna vyrábějící lepenku, která byla v té době součástí Jihočeských papíren ve Větrní. V roce 1967 a 1985 (po požáru) prošla zásadními modernizacemi.

V roce 1964 byl u Nového Vráta uveden do provozu nový závod – slévárna Škoda jako součást Škody Plzeň. Jednalo se o slévárnu kvalitních ocelí pro dopravní strojírenství (například výroba železničních dvojkolí). Areál závodu zabral 73 ha zemědělských ploch. Pro zaměstnance (bylo jich až 1800) bylo třeba ve městě vystavět byty a také školící zařízení, neboť tato výroba neměla v Českých Budějovicích tradici (Vondra, 2006b). Lokace nové velké ocelárny byla zdůvodňována potřebou posílení těžkého průmyslu v Českých Budějovicích a zdejší dosažitelností pracovních sil. Ostatní lokační faktory ovšem příliš příznivé nebyly. Slévárna výrazně přispívala k znečištění ovzduší v Českobudějovické kotlině. Poměrně komplikovaná byla také doprava pracovníků do tohoto poměrně odlehlého podniku.

V 60. letech vznikají v tehdejší Československu nové průmyslové podniky především strojírenského, elektrotechnického, chemického a také potravinářského zaměření (bylo třeba zprůmyslnit mlékárenskou, masnou a pekařskou výrobu). Podporují se také průmyslové podniky s výrobky uplatnitelnými na náročnějších zahraničních trzích. V 70. a 80. letech jsou vytvářeny nové organizační formy průmyslových podniků - nové národní podniky, koncernové podniky, oborové podniky, či státní podniky, které seskupují průmyslové závody stejného zaměření, kooperující průmyslové závody a závody souvisejících výrobních služeb, přičemž tyto závody se často nacházejí na různých místech republiky. Tato politika se uplatnila i u průmyslových podniků a závodů lokalizovaných v Českých Budějovicích.

Populační růst Českých Budějovic byl od 50. let velmi výrazný: 1950 – 53,6 tisíce obyvatel, 1960 – 60,5 tisíce obyvatel, 1970 – 75,5 tisíce obyvatel, 1980 – 87,4 tisíce obyvatel, 1991 – 96,1 tisíce obyvatel (geograficky vymezené město – viz Kubeš, 2009a). Na rozdíl od jiných krajských měst tehdejší České socialistické republiky nebyl v případě Českých Budějovic tento populační růst tolik podpořen významem a dalším rozšiřováním zdejšího průmyslu. Jiná krajská města tehdejší České socialistické republiky měla v období socialismu (i v meziválečném období) větší průmyslový význam a rozvoj (viz Tabulka 2.). Navíc v Českých Budějovicích byly silně zastoupeny podniky lehkého spotřebního průmyslu s velkou zaměstnaností pracovních sil a s relativně nižší hodnotou výroby připadající na jednoho pracovníka. Ekonomicky aktivní obyvatelé Českých Budějovic byli v období socialismu, ve srovnání s jinými krajskými městy, více zaměstnáni ve stavebnictví, armádě a ve službách pro výrobu i obyvatele a méně v průmyslu – Tabulka 2. Po roce 1989 v Českých Budějovicích zaznamenáváme růst podílu zaměstnanosti v průmyslu, což je ve srovnání s podobnými městy pozoruhodné.

Tabulka 2ab. Zaměstnanost v průmyslu v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Liberci, Pardubicích, Plzni a Ústí n. L. mezi lety 1930–2001

Město	Počet obyvatel ve vymezení roku 1992*			Počet pracovníků v průmyslových závodech**		
	1930	1961	1991	1930	1960	1987
České Budějovice	60 461	65 717	97 243	10 076	12 997	17 963
Hradec Králové	50 137	66 608	99 917	9 271	17 186	22 297
Liberec	97 555	79 389	101 967	21 524	20 086	20 525
Pardubice	41 752	65 239	94 636	7 896	18 484	22 944
Plzeň	133 009	139 111	173 008	36 601	49 907	44 640
Ústí nad Labem	88 156	78 130	100 002	18 637	16 620	20 634

Město	Počet pracovníků v průmyslových závodech na počet obyvatel***			Podíl ekonomicky aktivních pracujících v průmyslu****		
	1930	1960/61	1987/91	1961	1991	2001
České Budějovice	0,167	0,198	0,185	40,9	27,53	33,17
Hradec Králové	0,185	0,258	0,223	42,4	32,02	28,65
Liberec	0,221	0,253	0,201	48,9	40,03	40,39
Pardubice	0,189	0,283	0,242	45,4	37,41	35,04
Plzeň	0,275	0,359	0,258	51,1	38,27	33,62
Ústí nad Labem	0,211	0,213	0,206	45,2	32,33	26,45

* počet bydlících (r. 1930) resp. počet trvale bydlících (r. 1961 a 1991) obyvatel na území administrativně vymezeného města v roce 1992 – zdroj: Kolektiv (1994)

** v roce 1930 a 1960 jde o počet pracovníků v průmyslových závodech ležících na území soudních okresů uvedených měst (soudní okresy podle vymezení z roku 1930) – zdroj: Mareš (1976). V roce 1987 jde o počet pracovníků v průmyslových závodech a provozech centrálně řízeného průmyslu (včetně ředitelství průmyslových podniků a včetně pomocných provozů) ležících na území administrativně vymezeného města podle vymezení v roce 1987 (statistika Federálního statistického úřadu).

*** jde o kombinaci předchozích údajů. Vyskytují se zde menší metodické problémy – jistě existoval rozdílný přístup při zařazování pracovníků do průmyslových podniků a závodů, či do neprůmyslových podniků v letech 1930, 1960 a 1987; v průmyslových závodech pracovali ve sledovaných letech (a ve sledovaných městech) v různé míře také pracovníci nebydlící ve sledovaných městech; použitá rozdílná územní vymezení v letech 1930, 1961, 1987 a 1992 nejsou tak velkým problémem.

**** údaje o podílech ekonomicky aktivních pracujících v průmyslu a bydlících v tehdy vymezených městech pocházejí z lexikonů obcí ze sčítání obyvatel (Kolektiv, 1966; Kolektiv, 1994; Kolektiv, 2005). Mezi sčítáními se mírně měnilo zařazování některých specifických odvětví hospodářství do průmyslu, zemědělství a služeb. Existoval také různě velký podíl ekonomicky aktivních obyvatel nikam nezařazených - mezi jednotlivými sčítáními i mezi městy.

V 80. letech 20. století se dotvořily českobudějovické průmyslové a průmyslově – obslužné zóny. Transformace a další vývoj českobudějovického průmyslu po roce 1989 příliš vymezení těchto zón neovlivnilo (někde došlo k přestavbě a dostavbě částí těchto zón, někde se vytvořily brownfields zachovávající původní vnější podobu). V příspěvku Kubeš (2009b), v mapě tohoto příspěvku, jsou tyto zóny vyznačeny v jejich současné podobě. Zmíněnou mapu proto můžeme použít i pro charakteristiku průmyslových a průmyslově-obslužných zón Českých Budějovic v závěrečné fázi socialistického období.

Zóna u Novohradské silnice (ulice), ležící mezi Vídeňským předměstím, lokomotivním depem, Mladým a Havlíčkovou kolonií, zahrnovala zmodernizovanou elektrárnu s teplárnou,

navazující Energetické strojírny, část strojírny Motor a vedle nich také stavební, dopravní a skladové podniky a závody. Dobré napojení na železniční vlečky a rozvody tepla a páry bylo výhodou této zóny. Na tuto zónu navazovala zóna jihovýchodního okraje Vídeňského předměstí zahrnující Teslu, Gamu, Štítkárnu a drobnou kovovýrobu. Nacházela se sice ve vnitřním městě, ale charakter zdejší průmyslové výroby nezpůsobil okolí zásadnější problémy.

Rozsáhlá zóna nacházející se podél Rudolfovske silnice (ulice), od nádraží po Nové a Staré Vráto a zasahující až k Husově kolonii, soustřeďovala dvě smaltovny podniku Sfinx, odloučený provoz Koh-i-noor, mlékárnu, Iglu a plošně rozsáhlé dopravní, autoopravárenské, stavební a skladové podniky a závody. Později vznikla u Nového Vráta nová velká slévárna a ještě později také nová teplárna. Zóna byla zavlečkována, problém zde ale už v té době způsoboval velký provoz aut na Rudolfovske ulici (silnici). Zóna ležící v Pětidomí se výrazně rozšířila do Suchého Vrbného. Vedle menších průmyslových podniků zde byly umístěny hlavně podniky a závody výrobních služeb.

Zóna podél Pražské silnice (ulice, směrem do Kněžských Dvorů a Nemanic) zahrnovala zejména Budějovický Budvar, část strojírny Motor, dvě slévárny Motoru, jatky a množství služeb pro výrobu. Zóna měla dobrou dopravní polohu. Již menší průmyslové zóny vytvářel hlavní areál Koh-i-noor s malou strojírnou Motoru a se sodovkárnou na jižním okraji jádra města (bez napojení na železnici, v exponované poloze z hlediska urbanistického rozvoje jižní části vnitřního města), areál papíren v Rožnově a pivovaru Samson na Lineckém předměstí.

7.7. ZÁVĚR

Průmyslové podnikání se v Českých Budějovicích objevilo poměrně brzy – v první polovině 19. století. Město mohlo těžit ze své výhodné dopravní polohy, z rozvinutosti zdejších řemesel a z čilých obchodních aktivit českobudějovických měšťanů. Do města se přistěhovaly a začaly zde podnikatelsky působit dvě významné podnikatelské rodiny rakouského původu – rodina Lannů a rodina Hardtmuthů. V okolí Českých Budějovic se nenacházelo uhlí, tolik důležité pro raný rozvoj průmyslu. Tato skutečnost se odrazila v pomalejším rozvoji zdejšího průmyslu v 50.–70. letech 19. století a v jeho specifickém zaměření (převaha lehkého spotřebního průmyslu, ovšem bez průmyslu textilního).

Období let 1880–1914 je obdobím bouřlivého rozvoje českobudějovického průmyslu, hlavně průmyslové výroby tužek, smaltovaného nádobí, piva, i výroby sirek a tabákových výrobků. Tento rozvoj byl významně podpořen soupeřením mezi českobudějovickými Němci a českobudějovickými Čechy, když se toto soupeření přeneslo i do průmyslového podnikání. Průmyslový rozvoj města se promítnul také do jeho urbanistického rozvoje a populačního zvětšení. České Budějovice dosahují v roce 1910 přes 50 tisíc obyvatel a tím se v tehdejších poměrech stávají velkoměstem.

V období první Československé republiky českobudějovický průmysl stagnuje. Příčin je více, nejvýznamnější je ztráta trhů v bývalé rakousko-uherské monarchii a specifické – v té době málo rozvojové zaměření zdejšího průmyslu. Město populačně stagnuje a urbanisticky se město rozvíjí pouze extenzivně.

Socialistické období vývoje českobudějovického průmyslu přináší nové organizační struktury průmyslu (vznik národních podniků spojujících jednotlivé českobudějovické průmyslové podniky podobného zaměření), určitou proměnu výrobních sortimentů a od-

bytišť výrobků (orientaci na nepříliš náročný domácí trh a trh zemí RVHP) a také další industrializaci (posilují zejména průmysl strojírenský, potravinářský, do města je lokalizována velká ocelárna). V podobně velkých městech tehdejší České socialistické republiky byl ovšem v období prvorepublikovém a v období socialistickém zaznamenán větší rozvoj průmyslu. České Budějovice se nicméně dále stavebně a populačně rozvíjejí. Koncem 80. let se počet obyvatel města přiblížil ke 100 tisícům. Ekonomicky aktivní obyvatelé města pracují stále více v sektoru služeb pro obyvatele, stát, dopravu a výrobu, a to ve větší míře, než v podobně velkých městech tehdejší České socialistické republiky. Do postsocialistického období vývoje průmyslu České Budějovice vstupují jako město se specifickou strukturou průmyslu, jako město ležící v blízkosti západní hranice (město je snadno dosažitelné pro podnikatele především z Rakouska a Bavorska) a jako město s kvalifikovanými a podnikavými obyvateli.

Prameny:

SOA Třeboň, pobočka České Budějovice – podnikové archivy – Bohemia č. 1052, Gellert a spol. č. 1122, Grafo č. 889, J. Stegmann č. 1049, Jihočeská smaltovna a lisovna F. Westen č. 1050, Merkur č. 1031, První českobudějovická smaltovna č. 1051. Další informace lze nalézt v SOA Třeboň: Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941 (NSJ); Fond Obchodní a živnostenské komory České Budějovice 1850–1949 (1952), (OŽK ČB); Fond Jihočeské skupiny Ústředního svazu čs. průmyslníků (JS ÚSČSP – ČB); Fond Živnostenský inspektorát, České Budějovice (ŽI).

Literatura:

- BŮŽEK, V., DVOŘÁK, J., NOVOTNÝ, M., RAMEŠ, V., SAK, R., SEMOTANOVÁ, E., ŽEMLIČKA, J. (1996): Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 3 – České Budějovice. Historický ústav AV ČR Praha a Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, mapy, plány, fotografie, texty.
- DVOŘÁK, J. (2006): K historii schwarzenberských tuhových dolů v Černé v Pošumaví (Schwarzbach). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, Nová tiskárna Pelhřimov, 312 s.
- HAJN, I. (2006): Budějovický Budvar. In: Kopáček, J. a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 52–55.
- HAJN, I., BRUNNER, J., (2007): Lexikon koněspřežných železnic. Lexikon der Pferde-eisenbahnen. České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 189 s.
- HONNER, J., GRULICH, J. (2008): Obyvatelstvo Českých Budějovic. In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 359–369.
- KOLEKTIV (1848): Handbuch des Königsreichs Böhmen für das Jahr 1848, s. 663 a 666.
- KOLEKTIV (1934): Statistický lexikon obcí v zemi České 1930. Státní úřad statistický, Orbis, Praha, 616 s.
- KOLEKTIV (1966): Statistický lexikon obcí ČSSR 1961. Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů, Praha, 668 s.
- KOLEKTIV (1994): Statistický lexikon obcí České republiky 1992. Český statistický úřad Praha, 620 s.
- KOLEKTIV (1999): Historie a současnost podnikání na Českobudějovicku. Nakladatelství Městské knihy s. r. o., Pardubice, 324 s.

- KOLEKTIV (2005): Statistický lexikon obcí České republiky (údaje k 1. 3. 2001). Ottovo nakladatelství, Praha, 1358 s.
- KOPÁČEK, J. A KOL. (2006): Encyklopedie Českých Budějovic (2. rozšířené vydání). České Budějovice, Nebe, s.r.o., 671 s.
- KUBEŠ, J. (2009a): Území, stavební a populační vývoj Českých Budějovic mezi lety 1265–2007 v historickogeografických souvislostech. In: Kubeš, J. a kol.: „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I“, vydal: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kapitola v prvním dílu této publikace, s. 20–30.
- KUBEŠ, J. (2009b): Poloha, struktura, infrastruktura a obraz Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace. In: Kubeš, J. a kol.: „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I“, vydal: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kapitola v prvním dílu této publikace, s. 51–113 + přílohy.
- KUBEŠ, J., ŠVEC P. (2009): Populační vývoj v typech sídlení jednotek Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace mezi lety 1850–2005. In: Kubeš, J. a kol.: „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I“, vydal: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kapitola v prvním dílu této publikace, s. 31–50.
- MAREŠ, J. (1976): Vývoj rozmístění československého průmyslu. Tabulky a mapy. Brno, Geografický ústav ČSAV, asi 150 s.
- VONDRA, V. (1963): Dolování uhlí v okolí Českých Budějovic. Jihočeský sborník historický, 32 (3–4): 110–125.
- VONDRA, V. (1979): Vznik a vývoj koncernu L. and C. Hardtmuth v Českých Budějovicích. Jihočeský sborník historický, 48(1): 31–45.
- VONDRA, V. (1980a): K vývoji českobudějovických sirkáren. Jihočeský sborník historický, 49 (1):14–27.
- VONDRA, V. (1980b): Příspěvek k dějinám cukrovarnictví v Českých Budějovicích. Dějiny věd a techniky, 13, Praha, Academia, 49 s.
- VONDRA, V. (1984): Vznik tabákové výroby v Českých Budějovicích a její vývoj do 1. světové války. Výběr, 21(3): 186–196.
- VONDRA, V. (2006a): Průmysl (v Českých Budějovicích). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 439–446.
- VONDRA, V. (2006b): Slévárna České Budějovice. In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 507–508.
- VONDRA, V. (2006c): Smaltovny (v Českých Budějovicích). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 508–509.
- VONDRA, V, KOPÁČEK, J. (2006a): Gama (v Českých Budějovicích). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 138–139.
- VONDRA, V., KOPÁČEK, J. (2006b): Motor Jikov. In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 320–321.
- VONDRUŠKA, M. ed. (1938): SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, Spolek československých inženýrů, odbor v Českých Budějovicích, České Budějovice.
- ŠEDA, O. (2006): Měšťanský pivovar v Českých Budějovicích. In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“, České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 310–311.
- ZÁBRANSKÝ, J., ŠLIHA, J. (2006): Cíl České Budějovice. České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 84 s.

ŽÁKOVEC, T. (1936): Lanna. Příspěvek k dějinám hospodářského vývoje v Čechách a v Československu, Praha.

Summary:

Dvořák Jiří, Kubeš Jan: The development of industry in the town of České Budějovice since the early 19th century to the 1980's.

Industrial business started in České Budějovice relatively early – in the first half of the 19th century. The town could take advantage of its location which is reasonable in the matter of traffic. The advantage was as well in developed local trades and vivacious business activities of local citizens. Two significant entrepreneurial families of Austrian origin moved to the town and started entrepreneurial function – those were the Lanna family and the Hardtmuth family. In the surroundings of České Budějovice there was not any source of coal, so much important for early development of industry. This in fact, slowed down the development of local industry in 50's – 70's of 19th century and in its specific coverage (there was a superiority of light consumer industry but without any textile industry).

The period 1880 – 1914 is a period of a stormy development of industry in České Budějovice esp. industrial production of pencils, enamel dishes, beer and production of matches and tobacco products. This development was strong because of rivalry among German and Czech inhabitants of České Budějovice. That rivalry influenced industrial business as well. This industrial development of the town projected also into its urbanistic development and population aggrandizement. České Budějovice reached in 1910 the amount of over 50 thousand inhabitants and thereby became a large city.

When the first Czechoslovak Republic was established the industry in České Budějovice stagnates. There are more other causes of stagnation. The most significant cause is the loss of markets in former Austro - Hungarian monarchy and specific – at that time the lack of aim on development of local industry. The population stagnated and the urbanistic development of the town was only extensive.

The industrial development of the industry in České Budějovice during the socialistic era (1945, 1948 – 1989) brought a new organizational structure of industry (an uprising of national companies joining individual industrial companies of similar interest and production), a particular transformation of production assortments and outlets of products (orientation on domestic market and on market of socialist countries signed in COMECON) as well as other industrialization (bracing especially machine industry, grocery, a large steel works is located in the town). A bigger development of industry was registered in big cities similar to České Budějovice in era after 1918 and the socialistic era. Nevertheless, České Budějovice further grew in numbers of buildings and population. At the end of 80's the number of citizens reached almost the amount of 100 thousand. Economically active local people worked more and more for service industry, state, transport and production, namely in larger degree, than in similarly big cities in the Czech Republic. České Budějovice entered the post - socialistic period of industrial development as a town with a specific industrial structure, as a town situated close to a western border, easily attainable by enterprisers especially from Austria and Bavaria and as a town with qualified and enterprising inhabitants.

Tabulka 1. describes individual industrial companies in České Budějovice categorised according to industrial branches and sorted by a period of their uprising. Localization of

the companies within the area, existential period of companies and numbers of their employees is also mentioned in Tabulka 1. A range of industry in České Budějovice is compared with a the range in several other big cities in the Czech Republic in Tabulka 2.